Prilozi, 30, Sarajevo, 2001., str. 117-141

Ladislav Hladký

T. G. MASARYK I BOSNA I HERCEGOVINA
(Prilog historiji bosansko-čeških odnosa)

Predmetom ove studije su odnosi i veze Bosne i Hercegovine sa češkim profesorom, a nakon 1918. godine i prvim čehoslovačkim predsjednikom, T. G. Masarykom.[1] U razdoblju do Prvog svjetskog rata, Masaryk je u nekoliko navrata posjetio BiH. Nastojao je tu zemlju ne samo upoznati već joj i pomoći u rješavanju složenih socijalnih i političkih problema, čime je među bosanskohercegovačkim stanovništvom stekao znatan ugled i simpatije.

[1] Tomáš Garrigue Masaryk (7.3.1850. - 14.9.1937.), češki filozof, sociolog, visokoškolski pedagog, političar i državnik. Od 1878. do 1882. radio je kao docent na bečkom sveučilištu. Godine 1882. prelazi na češko sveučilište u Pragu, gdje je najprije bio izvanredni a, od godine 1897. i redovni profesor filozofije. Na prijelomu 19. i 20. stoljeća svojim je učenjem (tzv. *filozofskim i političkim realizmom*) izvršio značajan uticaj kako na češke studente tako i na veliki broj studenata iz južnoslavenskih zemalja, među kojima je propagirao ideju južnoslavenske narodne sloge i suradnje. Na češkoj društvenoj sceni se u početku nastojao afirmirati svojom kulturnom djelatnošću (1883. utemeljuje znanstveni časopisa "Atheneaum", poriče autentičnost literarnih falsifikata "*Rukopisu královedvorského a zelenohorského*"). U devedesetim godinama 19. stoljeća ulazi u politiku, najprije kao član *Mladočeške stranke*. Kao predstavnik te stranke bio je u razdoblju od 1891.–1893. prvi put izabran u Austrijski parlament te u Delegaciju Carevinskog vijeća Austro-Ugarske Monarhije. Krajem 19. stoljeća objavljuje niz radova u kojima nastoji formulirati glavne principe češkog nacionalnog programa – "*Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození*" (1894.-1895.); "*Naše nynější krize. Pád strany staročeské a počátkové směru nových*" (1895.); "*Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*" (1895.–1896.); "*Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení*" (1896.). Godine 1900. je jednim od suosnivača "Češke pučke stranke (realističke)" – male političke stranke koja je djelovala u krugovima češke inteligencije i koja je godine 1906. promijenila ime u "Češka napredna stranka". Kao njen kandidat ponovo je bio izabran za zastupnika u Austrijskom parlamentu, u razdoblju od 1907. do 1914. godine. Kao opozicioni zastupnik angažirao se u okviru tzv. Veleizdajničkog procesa u Zagrebu kao i u Friedjungovom procesu (1909–1910.). Za Prvog svjetskog rata vodio je u emigraciji češki (odnosno čehoslovački) pokret otpora protiv Habsburške Monarhije. 14.11.1918. prvi put je izabran za predsjednika Čehoslovačke Republike (reizabran u godinama 1920., 1927. i 1934.). Iz zdravstvenih razloga je 14.12.1935. abdicirao na predsjedničku funkciju.

U okviru širokog Masarykova interesa za južnoslavensku sredi bosanska problematika nije predstavljala dominantnu temu.[2] Unatoč tom Bosna i Hercegovina je u više navrata bila predmetom njegove politič aktivnosti, prije svega u svezi sa postupnim rastom Masarykova interesa međunarodno-političke probleme Europe njegova vremena, među kojima značajno mjesto pripadalo upravo bosanskom pitanju.

Nije jednostavno rekonstruirati Masarykove odnose sa BiH. Dosta tragov je zamelo vrijeme a sačuvani izvori su u znatnoj mjeri fragmentarni. Tomu morala prilagoditi i forma našeg tumačenja. Generalno uzevši, možemo indic rati tri razdoblja Masarykova života u kojima je bio intenzivnije zaokuplj Bosnom i Hercegovinom:

1) Razdoblje od 1892. do 1893, kada se Masaryk kao parlamentarni za tupnik iz redova Češke narodne stranke slobodoumnih (tzv. Mladočeha) pr put usmjerio na bosansku problematiku u okviru svojih istupanja u Delegacijam Carevinskog vijeća Austro-Ugarske Monarhije.

2) Razdoblje od aneksije BiH 1908. do početka Prvog svjetskog rata – kojem je bosansko, odnosno cijelo južnoslavensko pitanje postalo jednim g gorućih političkih problema Habsburške Monarhije.

3) Međuratni period, kada se u BiH ispoljavao relativno veliki interes Masaryka kao humanističkog mislioca i demokratskog političara, pri čemu Masaryk u prvom redu bio percipiran kao jedan od vodećih glasnogovornik "nove, slobodnije poratne Europe", odnosno kao simbol prijateljskih odno tadašnje Čehoslovačke Republike i Kraljevine SHS, kasnije Kraljevine Jug slavije.

I.

Do prvog bližeg kontakta T. G. Masaryka sa BiH došlo je manje-vi slučajno. Dogodilo se to tijekom Masarykova prvog zastupničkog manda (1891.–1893.) u kojem je, zajedno sa još trojicom mladočeških zastupnik (Gustav Eim, Bedřich Pacák i Josef Herold), bio izabran u Delegacij (savjetovališnih zborova izabranih predstavnika Austrijskog i Ugarsko

[2] O odnosima Masaryka s južnim Slavenima vidi M. Paulová, *Tomáš G. Masaryk a Jihoslovan* Československo-jihoslovanská revue [Praha] 7/1937, s. 241-287; A. Černý, *Masaryk a Ji Slované do války světové. (Přehled látky a několik reminiscencí).* Slovanský přehled [Pra 22/1930, s. 127-140; *T. G. Masaryk. Zbornik*, (redig. dr. D. Prohaska). Beograd-Praha 192 jubilejni „masarykovski" brojevi časopisa *Jugoslovenska njiva* [Zagreb] 4/1920. *Srpski književ glasnik* [Beograd] 29/1930, *Pregled* [Sarajevo] 4/1930; *"T. G. Masaryk a Jihoslovan Bibliografie do konce roku 1937 – knihy a časopisy"*, (sastavio dr. O. Berkopec). Praha 1938; Gantar Godina. *T. G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895–1914).* Ljubljana 198 itd.

parlamenta, čija je svrha bila raspravljanje i koordinacija zajedničkih pitanja na razini Monarhije). Delegacija je imala u svom programu i redovnu godišnju raspravu o budžetu Ministarstva inozemnih poslova, vojske i uprave „okupiranih zemalja", tj. BiH – okupirane od strane Habsburške Monarhije 1878. godine. Mladočeški zastupnici su se tom prilikom, u jesen 1892. godine, trebali po prvi put uključiti u raspravu Delegacija. Zasjedanje su željeli iskoristiti za prezentaciju političkog programa Češke narodne stranke slobodoumnih i pri tom izrazito naglasiti razliku vlastite platforme od dotadašnjih istupanja njihovih političkih konkurenata – Monarhiji uglavnom lojalnih "Staročeha" *(Češke narodne stranke)*. Mladočesi su se na tom zasjedanju nastojali izjasniti gotovo o svim bitnim pitanjima dnevnog reda, a Masaryku je bio pripao referat o bosanskom budžetu. U njemu se trebao usmjeriti na pitanje u kojoj mjeri je Austro-Ugarska uspjela normalizirati prilike u okupiranoj BiH, te u kojoj mjeri je doprinijela njenom kulturnom i socijalnom uzdizanju.

Šira javnost u Habsburškoj Monarhiji nije bila naročito upućena u situaciju i prilike koji su vladali u okupiranoj BiH. Izvještaji što ih je Delegacijama predavao ministar financija Benjamin Kállay (koji se od 1882. brinuo o upravi BiH) bili su, bez izuzetka, pozitivni. Unutarnje prilike su u njima bili opisivane kao stabilizirane, naglašavan je tehnički i civilizacijski napredak koji je bio učinjen u relativno kratkom razdoblju austro-ugarske uprave. Delegacije bi te izvještaje obično sa zadovoljstvom saslušale i u rutinskoj proceduri odobravale predložene stavke bosanskog budžeta za narednu godinu.

Masaryk u to vrijeme nije imao praktički nikakva iskustva sa problematikom BiH. U okviru nekoliko prethodnih zastupničkih istupanja u austrijskom Carevinskom vijeću te u Češkom parlamentu većinom se posvećivao pitanjima reforme školstva i problematici vezanoj za javnu sigurnost u Monarhiji. Radilo se, dakle, uglavnom o unutrašnjo-političkim pitanjima koja su se u prvom redu ticala austrijskog (cislajtanskog) dijela Monarhije. Bosanska problematika bila je za Masaryka ne samo potpuno nova već i znatno teška materija. Zadaća koja mu je bila dodijeljena iziskivala je, osim upoznavanja sa odnosima i prilikama unutar same BiH, također dobro poznavanje pozadine međunarodno-političkih odnosa i okolnosti vezanih za okupaciju. Da bi se adekvatno pripremio za istupanje na zasjedanju Delegacija, Masaryk je morao prionuti ka temeljitom studiranju problematike BiH.

U Arhivu T. G. Masaryka u Pragu [dalje samo *Arhiv TGM*] sačuvan je fascikl s natpisom „Bosna i Hercegovina 1892.–1893." u kojem se mogu naći zanimljivi dokazi za izrečenu tvrdnju.[3] Masaryk se nije želio zadovoljiti samo sa posrednim informacijama koje je imao o bosanskim unutrašnjim prilikama.

[3] *Arhiv TGM*, Odijel 32 – politički članci, kutija P 256, dio 91.

Odlučio je BiH osobno posjetiti prije zasjedanja delegacije i vlastitim uvidom u situaciju na terenu dopuniti dotadašnja znanja stečena iz literature i novina. Augusta 1892. pisao je svom prijatelju i stranačkom kolegi Karlu Kramářu: „Idem direktno, bez pauza, valjda do Sarajeva, tamo ću onda malo izvidjeti situaciju – a onda ću se uputiti i po provincijama. [...] Prije Bosne neću se nigdje zaustavljati da to ne bi dospjelo u novine. [...] Mislim da na putovanju neću provesti više od 12–14 dana."[4] Pred polazak, Masaryk je tražio od svojih prijatelja i kolega savjete i preporuke komu da se obrati kad stigne u BiH, koja mjesta da posjeti i sl. Iz arhivskih materijala saznajemo da mu je dragocjene informacije o bosanskoj sredini pružio njegov nekadašnji kolega sa Bečkog sveučilišta, slavista Vatroslav Jagić, zatim izvještač iz bečkog parlamenta za mladočeške "Narodne Liste" Josef Penížek, a treba spomenuti i urednika "Slavenske rubrike" u istim novinama – vrsnog poznavaoca bosanskih prilika Josefa Holečeka[5]. Masaryk je u to vrijeme također vodio korespondenciju sa đvojicom srpskih trgovaca iz Banje Luke (Nikolom Pištelićem i njegovim bratom Savom) koji su ga informirali o napetoj situaciji u zemlji, o teškim uvjetima u kojima žive seljaci itd. Na osnovu dostupne arhivske građe možemo zaključiti da su trasu i program prvog Masarykova putovanja u BiH-u u najvećoj mjeri ipak odredile informacije, savjeti i preporuke koje je dobio od članova redakcije "Narodnih Listova". Putovanje je započelo negdje poslije 10. rujna 1892. i trajalo je nešto duže od dva tjedna. (Sačuvani izvori ne omogućavaju točno datiranje.) Masaryk se prvo nakratko zadržao u Zagrebu, nakon čega je posjetio Banju Luku, Jajce, Sarajevo i Mostar. U Arhivu TGM možemo naći Masarykove osobne crtice i zabilješke s tog putovanja. U njima su – vrlo fragmentarno – prikupljene najraznovrsnije informacije i zapažanja koje je Masaryk pokupio tijekom boravka u BiH. Najviše ga je interesirao socijalni položaj običnih ljudi i način njihovog života. O tome je u svojim zabilješkama zapisao npr: „Banja Luka 1892: Strahovita bijeda, ni ti najbogatiji seljaci nemaju doslovno ništa. Gospodar ima posebnu sobu. Prljavština. Uši i stjenice su članovi đomaćinstva. [...] Ljudi su pametni, bistri i praktični. Žene rade na poljima. Turci i kršćani vole ljenčariti. Rado sjede po kahvama. Ali bosanske

[4] Arhiv Narodnog muzeja u Pragu, Ostavština K. Kramáře – Korespondencija, kutija 13, Masarykovo pismo od 23.8.1892. upućeno Kramářu.

[5] Josef Holeček (27.2.1853.–6.3.1929.), češki novinar, pisac i prevodilac. Godine 1874. postao je prosvjetni radnik u Zagrebu a ujedno i dopisnik praških "Narodnih novina". Dopisnik je "Narodnih novina" i u doba velike istočne krize uglavnom izvještava o borbama u Hercegovini i u Crnoj Gori. Osamdesetih godina postaje stalni urednik Slavenske rubrike "Narodnih novina". Na Balkan i dalje putuje i održava bogate osobne kontakte s predstavnicima južnoslavenskog političkog i javnog života. Reportaže i putopisna zapažanja sakupio je u nekoliko knjiga – *Černohorské povídky* (1881.), *Černá Hora v míru* (1883.), *Bosnou a Hercegovinou za okupace* (1901.) itd. Također je prevodio djela južnoslavenskih autora.

kahve su skuckane samo od dasaka. Kava se priprema na turski način, na malom zemljanom ognjištu. Kuće su svugdje iste, napola štale, često drvene."[6]

Još nešto konkretnih detalja vezanih za Masarykov posjet BiH septembra 1892. pronađeno je u korespodencijskoj zaostavštini Josefa Holečeka. Pisma dokumentiraju Masarykov posjet već spomenutoj braći Pištelić. Nikola Pištelić u pismu od 24. rujna 1892. piše Holečeku: „Bio je tu T. Masaryk i sakupio je dovoljno materijala da ga zainteresira bosanska stvar, bio je vrlo znatiželjan. Osim toga, danas sam mu poštom poslao još nekoliko otvorenih tema, tako da će imati sa čime istupiti pred ministra Kállaya." Dalje piše da je Masaryku također poslao svoju i bratovu peticiju za koju očekuje da je preda delegaciji a koja se tiče žalbe na zlostavljanje od strane lokalnih ureda.[7] No iz drugog Pištelićeva pisma Holečeku, datiranog 16. rujna, proizilazi da je Masaryk u to vrijeme za njega bio još „novi, nepoznati čovjek" kojemu zasad previše ne vjeruje i zato moli Holečeka da posredstvom dr. Julia Grégra (Masarykova stranačkog šefa) na sve načine pokuša utjecati na Masaryka da iznese pred delegacijama njihove glavne zahtjeve: 1) Zahtijevati od Kállaya, prije svega, završne račune (Schlussrechnungen) o stvarnim prihodima i rashodima, budući da ne postoji nikakav uvid u to kako se u Bosni stvarno gospodari sa lokalnim prihodima i rashodima, i 2) temeljito u delegaciji preispitati poreze „desetinu" i „trećinu" i tako olakšati kmetovima njihovo dosadašnje breme."[8] (Seriju pisama od Save i Nikole Pištelića dobio je krajem 1892. i početkom 1893. godine i sâm Masaryk; ta pisma su do danas sačuvana u njegovoj zaostavštini pohranjenoj u Arhivu TGM.[9]) Nepovjerenje Nikole Pištelića ka Masaryku se pokazalo kao neopravdano. Naime, Masaryk se tijekom svog putovanja kroz Bosnu iskreno zainteresirao za tamošnje probleme i želio je na najodgovorniji mogući način ispuniti sva obećanja kojim se bio obvezao.

Delegacija je zasjedala 1892. godine u Budimpešti. Masaryk je istupio sa svojim izlaganjem o prilikama u BiH 18. i 19. listopada.[10] U uvodu je označio okupaciju BiH za „najveći problem austrijske politike". Sa osjećajem za realnost, priznao je rezultate materijalnog karaktera koje je Monarhija uspjela dosegnuti u BiH u kratkom vremenskom periodu. Ali je, ujedno, postavio pitanje kako i u kojoj mjeri se za to vrijeme promijenio život ondašnjih ljudi. O tome je

---

6 *Arhiv TGM*, Odjel 32, kutija P 256, dio 91 – bilješke s putovanja (na slobodnim listovima papira).

7 Vidi članak J. Kršić, *Masarik i Bosna*. Pregled [Sarajevo] 11/1937., knj. 13, s. 634-638.

8 Ibidem.

9 *Arhiv TGM*, Odjel 32, kutija P 256, dio 91 – original peticije braće Pištelić upućen Delegacijama i još 7 pisama iz razdoblja rujan 1892. - srpanj 1893.

10 Vidi *Stenographisches Protokoll, Delegation des Reichsrathes, XXVIII. Session*, 3. *Sitzung*, Budapest, am 18. October 1892, s. 99-106; [...] 4. *Sitzung*, Budapest, am 19. October 1892, s. 151-159. Vidi također npr. praške *Národní Listy* [dalje samo NL], 21.10.1892., s. 1-3 a 22.10.1892., s. 9.

rekao: „Priznajem da su tehnička i materijalna strana kulture u Bosni izrazito unaprijeđene. Imamo tamo puteve, željeznice, državne hotele. [...] Za putnike su to svakako ugodnosti, ali na mene je sve to ostavilo suprotan dojam. Bio sam prisiljen razmotriti kako se ta dostignuća oslikavaju među običnim ljudima i postaviti samome sebi pitanje da li je i tamošnji narod dosegao srazmjeran socijalni i moralni napredak. [...] Na to pitanje moram odgovoriti negativno."[11]

U svezi s tim, Masaryk je naglasio da su glavni uzrok nezadovoljstva u BiH prije svega očajne agrarne prilike. Upozorio je na nesrazmjerno visoka i stalno rastuća poreska opterećenja tamošnjih kmetova. Dodao je, da je „desetina" ubirana od strane austro-ugarske uprave pretjerano visoka, da se od početka okupacije učetverostručila i često doseže cijelu trećinu svih prihoda bosanskih kmetova – dok, na drugoj strani, zemljišni porez u Austriji obično čini tek jednu šesnaestinu ukupnog prihoda. Masaryk je naveo niz pojedinačnih primjera toga kako je okupaciona vlast u BiH nepravedno i svojevoljno razrezivala poreze. Izlaz je vidio u ustanovljavanju jedinstvenih i obvezujućih pravila za utvrđivanje visine poreza i naročito u pružanju mogućnosti kmetova da se uz državnu pomoć otkupljuju iz zavisnosti od zemljoposjednika. Dalje je od vlade zahtijevao da, u duhu svojih ustavnih obveza, podnosi parlamentu završne godišnje račune o gospodarenju u BiH tako da bi se uspostavila javna kontrola nad korištenjem sredstava ubiranih na ime poreza od bosanskog stanovništva.

Masaryk je također oštro kritizirao bosansku policiju: „O policiji bih želio reći samo to da je cijela zemlja isprepletena mrežama unutarnjeg uhođenja – na denuncijaciju i policijski tlak se u Bosni žale svi."[12] Naročito flagrantnu samovolju je vidio u ponašanju činovnika lokalne uprave koji – često i bez valjanih dokaza – propisuju lokalnom stanovništvu neprimjereno visoke novčane globe i zatvorske kazne. Masaryk je svoju tvrdnju potkrijepio konkretnim primjerima, između ostalih i slučajem braće Pištelić.[13]

U svojoj analizi bosanskih prilika, Masaryk je uočio različit odnos okupacionih vlasti prema pojedinim konfesijama. O tome je rekao: „Muslimana

[11] NL, 21.10.1892., s. 1.
[12] NL, 22.10.1892., s. 9.
[13] Ibidem. (Bosanski uredi su oduzeli braći Pištelić pravo točenja, odnosno krčmarenja, kao kaznu za to što 1888. godine nisu uspjeli spriječiti lokalne seljake da se prilikom posjete prijestolonasljednika princa Rudolfa Banjoj Luci žale na svoj težak socijalni položaj. Savo Pištelić je ujedno bio lišen funkcije u lokalnom zastupiteljstvu. Masaryk dalje govori npr. o slučaju kmetova iz sela Kola koje su bosanski uredi oštro kaznili zbog toga što su se usudili poslati deputaciju sa svojim žalbama u Beč; o sudbini žene iz Varcar-Vakufa koja je bila zatvorena s novorođenčetom koje je u zatvoru umrlo; o maltretiranju u vezi sa izdavanjem specijalnih putovnica koje su u Bosni morali imati svi koji su željeli putovati iz jednog kotara u drugi, kao i o drugim slučajevima.)

se vlada boji, Srbima ne vjeruje, a čini se da su joj katolici *eo ipso* odani."[14] U izlaganju je također kritizirao nastojanja ministra Kállaya da iskoristi bosanstvo (bošnjaštvo), državni patriotizam prisutan u određenim slojevima gradskog stanovništva, kao ishodište za stvaranja interkonfesionalne bosanske narodnosti (u političkom smislu) čiji je cilj bio pojačavanje lojalnosti bosanskog stanovništva austro-ugarskoj državi te usporavanje sve intenzivnijeg procesa nacionalnog samoosvješćenja tamošnjih nacionalnih zajednica, u prvom redu bosanskih Srba i Hrvata.

U završnoj riječi svoga istupanja Masaryk je naglasio da „svugdje i u svemu je [misli se u BiH] isti sistem" – arogantni i samovoljni pristup Vlade pitanjima uprave u okupiranim zemljama. Način da se stanje poboljša vidio je u pružanju autonomije BiH. U prilog tomu je rekao: „Nakon okupacije, vlada je godine 1881. imenovala zemaljske medžlise, ali se oni nikad nisu formirali, kasnije je na autonomiju bilo potpuno zaboravljeno. A sada čujem gdje se stalno ponavlja kako narod autonomiju ne želi, kako za nju nije zreo i sl. To nije ništa drugo nego običan izgovor! Narod u BiH je zreo za autonomiju u istoj mjeri u kojoj i narodi u ostalim susjednim zemljama. Nitko razuman neće tražiti da se u Bosni osniva parlament [...], ali na ovom mjestu moram uputiti zahtjev da se narodu u BiH omogući da na temelju svog plemenskog uređenja šalje povremeno svoje starije iz cijele zemlje, svoje predstavnike koji bi se o potrebama svojih suplemenika vijećali sa vlastima, podnosili svoje tužbe i žalbe, imali uvid u državne financije. [...] U Bosni vlast treba biti čvrsta, to dopuštam, ali čvrsta može biti samo ako je pravedna. Zato sa ovog mjesta moram zahtijevati da narodu u Bosni omogući da što prije počne odlučivati o sebi. [...] Mi zahtijevamo narodnu vladu. [...] Europa nam je već dala mandat [za upravljanje nad BiH], ja bih želio da što prije dobijemo i mandat od stanovnika BiH."[15]

U svom istupanju pred austrijskom delegacijom oktobra 1892. Masaryk ni izdaleka nije bio „ispucao svu municiju". Nekim od gorućih pitanja BiH ponovo će se vratiti na idućem zasjedanju Delegacija održanom 1893. godine, ovaj put u Beču. Tu je (16. svibnja) Masaryk održao drugi iscrpni govor posvećen bosanskoj problematici.[16] Svojim karakterom i strukturom, ovo istupanje vrlo je sličilo govoru iz oktobra 1892. godine. Masaryk je u njemu iznova kritizirao naturanje državotvorne koncepcije kao neprimjerene platforme za zbližavanje razdjeljenih konfesionalnih zajednica u BiH. Ukazao je na analogiju takvog nastojanja sa političkom praksom u tadašnjoj Ugarskoj: „I kako se, na jednoj

[14] Ibidem.
[15] Ibidem.
[16] Vidi *Stenographisches Protokoll, Delegation des Reichsrathes, XXIX. Session, 4. Sitzung.* Wien,. am 16. Juni 1893, s. 180-189 i 204-208. Ujedno NL, 17.6.1893., s. 1. Također novine *Čas* [Praha] 7/1893., s. 491-493, 505-507, 522-525.

strani, narodi u ime ideje državotvornosti madžariziraju, na drugoj strani se u Bosni, u ime te iste državotvorne ideje, nacionalni osjećaji i ideje potpuno potiskuju."[17]

Na Masarykovu kritiku i zastupnička pitanja koja je tom prilikom postavio morao je reagirati sam ministar Kállay. "Narodne Listi" su o tome izvještavali: O agrarnom pitanju u Bosni, ministar Kállay je izjavio da je i on za oslobođenje kmetova, ali „pri tom se moraju imati u vidu interesi i prava svih zainteresiranih strana. [...] Muslimansko plemstvo koje vlada želi sačuvati kao bitan faktor stabilnosti u zemlji mora dobiti odgovarajuću novčanu naknadu za iskupljene kmetove. [...] Ali sa potpunim iskupljenjem kmetova mora se pričekati sve dok se ne poboljšaju ukupne gospodarske prilike u zemlji." Na konkretnim slučajevima potkrijepljen prigovor lošeg postupanja uredâ u BiH, Kállay je odgovorio da je već naredio da se dotični slučajevi preispitaju, ali „čak ako bi se u navedenim slučajeva i dokazala eventualna neregularnost ili nezakonitost u postupcima pojedinih činovnika, to još ne bi bilo dovoljno da se osudi cijela zemljska uprava. Uzgred rečeno, revizije navedenih slučajeva koje su upravo sprovedene ukazale su neosnovanost iznesenih pritužbi". Izvjesne nedostatke i greške dopušta, ali za njih nalazi ispriku u činjenici da se slične stvari dešavaju i u europskim zemljama s najboljim sistemima uprave.[18]

Kállay se također izjasnio i o svojoj nacionalnoj politici u BiH. Izjavio je da po pitanju naziva za nacionalnu pripadnost domaćeg stanovništva nema ništa niti dodati niti osporiti. U tom smislu je rekao: „Ja vidim zemlju koja već 1200 godina sebe naziva Bosnom, vidim narod koji se sam oduvijek nazivao bosanskim. [...] Pridržavam se, dakle, te historijske tradicije koja ne odražava samo lanac historijskih događanja već i samu bit tog naroda. I ja ću ga zato uvijek nazivati bosanskim." Osim toga, Kállay se upustio u filozofski diskurs na temu ambivalencije europskog Istoka i Zapada. Obrazložio je civilizacijsku razliku tim da Istok, navodno, karakteriziraju individualizam i partikularizam koji nisu kompatibilni sa aktivnostima i tekovinama utemeljenim na zajedničkom nazoru ili stavu; naprotiv: karakteristične crte Zapada kao nositelja tradicije starog Rima su, prema Kállayu, ideja države i ujedinjene sile koja nastaje bez obzira na nacionalni i idejni pluralizam. Za najosebujniji proizvod rimskog duha ministar smatra nastanak „pravne države" i „političkog naroda". U svezi s tim je izjavio: „Dok stojim na čelu ovih zemalja [misli na BiH], nastojat ću da se i kod Bošnjaka neprestano razvija snažna svijest o državotvornosti." Jezgru i osnovni element bošnjačke nacionalnosti Kállay vidi u muslimanskom plemstvu kod kojeg se u najvećoj mjeri očituje razumijevanje za ideju bosanske državotvornosti u okviru Monarhije i koje, po

[17] *Čas* 7/1893, s. 524.
[18] NL, 17.6.1893, s. 1.

njemu, predstavlja „jedinu aristokraciju u zemlji". Dalje naglašava da je održavanje kontinuiteta bosanske zemaljske individualnosti u prošlosti bilo moguće samo pod patronatom neke spoljne velesile. U svojoj historiji Bosna se nalazila pod vlašću Bizanta, Ugarske i Turske, a u posljednjem razdoblju našla je, navodno, zaštitu svog državnog kontinuiteta u okrilju Habsburške Monarhije.[19]

Očito je da su se tom prilikom u osobama Kállaya i Masaryka srela dva posve antagonistička pristupa ka rješavanju bosanskog pitanja. Kállay predstavlja tip aristokrate koji pristupa svojim zadaćama sa apsolutističkih pozicija „neograničenog arhitekta" kojemu je, iznad svega, stalo do „cjeline građevine" a sitniji „nedostaci" ga previše ni ne zanimaju. Masaryk, naprotiv, posvećuje veću pažnju konkretnim slučajevima iz života običnih ljudi zastupajući nazor da zastupnički domovi (dakle i Delegacije) trebaju služiti demokratskoj kontroli političkih i upravnih organa, tj. obrani interesa nacionalnih zajednica i pojedinaca.

Ako se upitamo tko je od spomenute dvojice bolje poznavao tadašnje bosanske prilike (naročito one nacionalne), moramo pošteno reći da je o osjetljivom tkivu konfesionalnih i međunacionalnih odnosa u BiH, iz posve razumljivih razloga, bolje bio informiran austro-ugarski ministar financija. Na drugoj strani, bilo bi naivno ustvrditi kako je Kállayeva koncepcija bosanske nacionalnosti kao platforme za širenje i jačanje ideje državotvornosti kod stanovništva BiH (naravno, u okviru Austro-Ugarske Monarhije) proizilazila iz njegove iskrene naklonosti ka lokalnom južnoslavenskom životu i njihovim pravima. Činjenice ukazuju da se tu, prije svega, radilo o namjenskoj političkoj kalkulaciji koja je trebala, kako njemu osobno, tako i Habsburškoj Monarhiji, poslužiti za jače vezivanje okupirane zemlje za podunavsko carstvo. Ka eventualnom političkom konsenzusu u BiH moglo se dospjeti samo na temelju slobodno izražene volje svih njenih nacionalnih i konfesionalnih zajednica, tj. u duhu koncepcije koju je zastupao Masaryk, nipošto apsolutističkim diktatom koji je pokušavao sprovesti Kállay.

Masarykova istupanja pred Delegacijama faktički nisu imala nikakav utjecaj na konačne rezultate glasanja o budžetu. Premda su mladočeški zastupnici bili protiv, predloženi budžet je naprostom većinom glasova usvojen. Unatoč tomu, može se konstatirati da su istupanja Mladočeha unijela u parlamentarnu raspravu svojevrsno novo ozračje. Po prvi put su se tom prilikom uopće čula izrazito opozicijska stajališta spram dotadašnje, čisto

[19] Vidi *Stenographisches Protokoll, Delegation des Reichsrathes, XXIX. Session, 4. Sitzung.* Wien 1893, s. 199-200. (O tadašnjim diskusijama u delegacijama i predstavama Kállaya o nacionalnim prilikama u BiH vidi također E. Redžić, *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini pred delegacijama Monarhijskog vijeća. Prilozi o nacionalnom pitanju,* Sarajevo 1963, s. 26-53.)

kabinetske politike Habsburške Monarhije, te konkretno, u slučaju kritike prilika u BiH, po prvi put je bio uzdrman godinama njegovani kult besprobleматične i jednoznačno uspješne austro-ugarske uprave u BiH.

Kudikamo veći odaziv doživjela su Masarykova istupanja u samoj BiH. Tamošnji ljudi, naviknuti na bespogovornu poslušnost i strah pred uredima, bili su vrlo iznenađeni činjenicom da se netko uopće usudio – i to na najvišim mjestima – kritizirati austro-ugarsku upravu. Onovremene češke novine Čas objavile su, na osnovu izvještaja iz Bosne, slijedeću ocjenu Masarykova istupanja: "Time što je prof. Masaryk raskrinkao upravu bosansku kroz pojedinačne očigledne slučajeve, puno je učinio za naše stanovništvo, ali je, naravno, isto tako uzbunio Kállayevo carstvo. Mi to, ovdje u Bosni, najbolje osjećamo kako je češka opozicija dobro vođena i kako svojom djelatnošću pogađa u samu srž problema: cijela bosanska uprava je na nogama. Mi ovdje vrlo dobro znamo sadržaj toga što je profesor Masaryk svojim mnogobrojnim primjedbama i pitanjima ministru saopćio; osjetile su to i paše [misli se – činovnici u BiH], pa zbog toga sad bjesne jer im se netko usudio zaviriti u karte. Valjda vi izvan Bosne to tako i ne osjećate kao mi. Zato neka se upravo riječi Masarykove gone i skupljaju, kruže u raznim izdanjima po cijeloj zemlji i zdravo djeluju."[20] Kao što se iz navedenih reakcija može zaključiti, Masaryk je nakon svojih istupanja u Delegacijama tijekom 1892. i 1893. postao nesumnjivo poznata i popularna osoba u BiH.

Taj događaj imao je, unatoč njegovom manje-više epizodnom karakteru u okviru cjelokupne Masarykove političke aktivnosti, neosporan značaj i za samog Masaryka. Putovanje u Bosnu i delegacijska istupanja koja su mu uslijedila, ponukala su Masaryka da se detaljnije upozna sa južnoslavenskom problematikom te da se, ujedno, ozbiljnije posveti vanjskopolitičkim pitanjima austro-ugarske politike općenito. Zadaća preispitati bosanske prilike, koja je Masaryku početkom devedesetih godina 19. stoljeća takorekuć slučajno zapala, postala je tako njegovim prvim korakom ka značajnoj političkoj angažiranosti u južnoslavenskoj problematici. Ali njegov interes za dotičnu problematiku će se u njega u potpunosti razviti tek početkom 20. stoljeća. Masaryk se, naime, u rujnu 1893, nakon eskalacije idejnih nesuglasica, razišao s vodstvom mladočeške stranke i na neko vrijeme se udaljio od "velike politike". U narednim godinama posvetit će se prije svega pedagoškim i publicističkim aktivnostima.

[20] *Čas* 7/1893., s. 518. Masarykov govor iz oktobra 1892. bio je npr. publiciran kao samostalna brošura pod naslovom *Govor u austrijskim delegacijama 6.(18.) i 7.(19.) oktobra 1892. profesora T.G. Masarika. Vjeran prevod iz zvaničnoga stenogramskog protokola.* Zagreb, Srpska štamparija 1893, 74 s.

II.

Nakon 1895. godine, Masarykov filozofski i politički realizam privukao je u Prag, pored ostalih, i veliki broj studenata iz južnoslavenskih zemalja. U Masarykovu učenju nalazili su odgovore na brojna aktualna politička pitanja svojih vlastitih sredina. Masaryk je pridobio mlade južnoslavenske studente prije svega modernim pristupom ka nacionalnom pitanju (odbijao je tradicionalne teze utemeljene na striktno državnopravnim nacionalnim koncepcijama, akcent je stavljao na široki kulturni i socijalni "sitni rad" unutar malih nacionalnih korpusa sa ciljem njihova "unutarnjeg oslobođenja" i svestranog uzdizanja). Imponirao im je realističkim procjenama slavenske uzajamnosti, opozicijskim stajalištem spram klerikalizma, nastojanjem modernizirati školstvo itd. Masaryk je sa svojim shvatanjima i stavovima stekao među njima niz odanih sljedbenika. Od početka 20. stoljeća se utjecaj njegovih sljedbenika počeo u znatnoj mjeri osjećati u kulturnom i političkom životu Hrvatske, Dalmacije, u slovenskim zemljama te, u izvjesnoj mjeri, i u Srbiji.[21]

Među Masarykovim studentima se početkom stoljeća pojavilo i nekoliko mladih ljudi iz BiH. Najaktivniji od njih bili su dvojica Srba – Kosta Majkić i Vladimir Andrić.[22]

Vijesti o Masaryku i njegovoj djelatnosti širile su se Bosnom i Hercegovinom također posredstvom tamošnjih Čeha.[23] U Masarykovoj

[21] Vidi A. Suppan, *Bildungspolitische und gesellschaftlische Modernisierung. Die südslawische Studenten an der tschechischen Universität in Prag um die Jahrhundertwende und der Einfluss Profesor Masaryk.* In: *Wegenetz europäischen Geistes,* (ed. R.G. Plaschka und K. Mack). Wien 1983; M Gross, *Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata.* Historijski zbornik [Zagreb] 12-13/1968-69, s. 75-140; I. Gantar Godina, *Češki politični realizem med hrvaškim in slovenskimi študenti v Pragi (1895–1900).* Zgodovinski časopis [Ljubljana] 39/1985, s. 269-276; L. Hladký, *Slovinští realisté (masarykovci) na začátku 20. století.* Slovanský přehled [Praha] 77/1991, s. 31-42; Isti autor, *Slovinští národní radikálové a Masarykova idea drobné práce.* Ibidem, s. 371-383.

[22] Kosta Majkić – Srbin iz Bosne, Masarykov student, publicista. U godini 1903. objavljuje u Zagrebu rad Borba češkog naroda za opstanak u posljednjih sto godina. Kao publicista je bio aktivan i u narednim godinama. Na jesen 1918. predstavljao je BiH u zagrebačkom Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba. Vladimir Andrić (1882–1932). Nakon studija djelovao kao pravnik i publicista. Autor brošure Madžarska agrarna banka (1909.) u kojoj kritizira politiku ugarskog krupnog kapitala vezanu za planove oko koloniziranja bosanske zemlje madžarskim seljacima. 1910. objavljuje u sarajevskom "Pregledu" opširni spis o Masaryku (Pregled 1/1910., s. 140-153) koji je predstavljao prvi sintetički pregled Masarykovih aktivnosti objavljen u BiH. 1913. godine bio je izabran za zastupnika u Bosanskoj zemaljskoj skupštini. Nakon Prvog svjetskog rata pridružio se sljedbenicima srpskih radikala, kratko je bio ministar za agrarnu reformu (1927.–1928.), od 1931. godine je senator, lojalan kraljevskom režimu.

[23] Nakon 1878. godine u BiH-u je došlo nekoliko tisuća čeških činovnika, željezničarskih i poštanskih namještenika, učitelja, ljekara i apotekara, muzičara, zanatlija i kvalificiranih radnika. (Prema rezultatima popisa stanovništva iz godine 1910, živjelo je tada u BiH 7095

korespondenciji sačuvana su npr. i pisma iz 1904. koja mu je slao Rudolf M. Zahradník, nakladnik bosanskog časopisa "Pokret". U njima se Zahradník obraća Masaryku sa molbom da mu pošalje nekoliko svojih knjiga. Zahradník je htio prirediti izbor Masarykovih radova i objaviti ga u jednoj od edicija "Pokreta". Također ga je obavještavao da mu je bosanska cenzura bila zabranila tiskanje njegova kratkog eseja o Masaryku, ali da će nastojati napisati i objaviti novu, ovaj put opširniju studiju. Iz članaka onovremenog bosanskog tiska saznajemo da je R. M. Zahradník održao početkom 20. stoljeća brojna predavanja o Masaryku i njegovu djelu, i to uglavnom među Česima organiziranim u "Češkom narodnom obrazovnom društvu" (osnovanom u Sarajevu godine 1904.), te među radnicima udruženim u češkoj sekciji željezničarskog društva "Flugrad".[24]

Činjenica je ipak da je Masarykovo ime izrazitije stupilo u svijest najširih slojeva južnoslavenskog stanovništva tek nekoliko godina kasnije. U periodu od 1908. do 1914. Masaryk se prvo bio pročuo svojom angažiranošću u seriji tzv. *veleizdajničkih procesa* (1909–1910.)[25], u kojima se zauzeo za aktiviste "Hrvatsko-srpske koalicije", optužene od strane austro-ugarskih ureda za njihove iredentističke težnje. Zatim je široki odjek u južnoslavenskoj javnosti imao njegov parlamentni verbalni dvoboj s austro-ugarskim ministrom inozemnih poslova Aehrentalom, koncem godine 1910, u kojem je Masaryk podvrgao oštroj kritici nerazumnu inozemnu politiku Austro-Ugarske na Balkanu. Napokon, veliki publicitet dobila su njegova nastojanja za posredovanjem između Habsburške Monarhije i Kraljevine Srbije u vremenu rastuće napetosti među njima, neposredno prije izbijanja Prvog svjetskog rata. Više o navedenim događajima postoji relativno opširna i poznata literatura, te se zbog toga njima

---

Čeha.) Česi su u BiH bili relativno aktivni, osnovali su tu nekoliko manjih poduzeća (banje Julia Pojmana na Ilidži pored Sarajeva, Vítkovu tvornicu suhomesnatih proizvoda u Prijedoru, Horákovu tvornicu tekstila u Derventi, Musilovu tvornicu papira u Zenici, Roubíčkovu tvornicu tepiha i prostirača u Sarajevu itd.), kasnije su također potpomogli osnivanje nekoliko filijala čeških štedionica i banki (npr. banke Slavija u Sarajevu). Češka zajednica imala je u razdoblju austro-ugarske uprave u BiH niz vlastitih društava (u Sarajevu su djelovale "Češka besjeda" i "Češko narodno obrazovno društvo"; ostala češka društva djelovala su u Tuzli, Zenici i Brčkom). Česi su u značajnoj mjeri zaslužni i za razvoj tadašnje bosanskohercegovačke kulture, školstva i zdravstva. U nekim strukama bili su čak pioniri u BiH (muzejski radnici i arheolozi – *František Fiala, Karel Páč*, otac *Ćire Truhelke* bio je također Čeh; glazbenici – *František Matějovský, Bohumír Kačerovský, Jaroslav Plecitý, Rudolf Zamrzla*; likovni umjetnik *Ferdinand Velc*; lutkar *Antonín Pasler*; prve liječnice u BiH – *Anna Bayerová, Bohuslava Kecková*; arhitekti – *Karel Pařík, Jan Kotěra*).

[24] *Arhiv TGM*, Korespondencija I, kutija 3, dio 37, pisma R. M. Zahradníka upućena 10. i 20.11.1904. Masaryku. O Zahradníkovim predavanjima vidi npr. *Srpsku riječ*, 31.5.1910., s. 1; *Bosanskohercegovački željezničar*, 1.6.1910., s. 7.

[25] Radilo se o: **a)** *zagrebačkom procesu* održanom od marta do listopada 1909.; **b)** o tzv. *Friedjungovom procesu* održanom prosinca 1909. u Beču; **c)** o *beogradskom procesu s konfindentom Vasićem* održanom prosinca 1910.

nećemo podrobnije baviti u ovoj studiji.[26] Spomenut ćemo ih tek u onoj mjeri u kojoj su imale izravnu vezu sa tadašnjim prilikama u BiH.

Početkom listopada 1908, car Franjo Josip I izdao je proklamaciju kojom je proglašena aneksija BiH od strane Austro-Ugarske Monarhije. Aneksijom je BiH bila i formalno-pravno uključena u sastav Monarhije. Proklamacija je, između ostalog, sadržavala i carevo obećanje da će u bliskoj budućnosti BiH dobiti vlastiti ustav. Narednih mjeseci je bečka vlada predložila parlamentu na formalno usvajanje tzv. *Aneksijski dodatak* kojim se trebalo potvrditi raširenje suverenih prava cara kao i ustanovljavanje pragmatične sankcije na BiH. Aneksija je na jugu Balkana izazvala vrlo napetu situaciju (tzv. aneksijska kriza). Opasnost od izbijanja rata između Austro-Ugarske i Srbije (koja je smatrala BiH "za historijske i etničke srpske zemlje" i nadala se da će upravo preko tih zemalja jednom dobiti svoj dugo priželjkivani izlaz na more) visila je u zraku sve do početka proljeća 1909, kad se Srbija, pod pritiskom velesila, morala privremeno pomiriti sa novonastalom situacijom.

T. G. Masaryk je godine 1907. bio ponovo izabran za zastupnika u Austrijskom parlamentu. Prvi put se opširnije izjasnio po pitanju aneksije BiH 17. prosinca 1908. u Beču, prilikom zasjedanja Carevinskog vijeća. Nije protestirao protiv samog fakta aneksije, ali je osudio formu njenog provođenja. Označio ju je za "neustavni i apsolutistički čin" kojemu je, prije svega, nedostajao prethodni suglas samih stanovnika BiH. Kako je tom prilikom izjavio, "krugovi koji odlučuju nisu smjeli okolišati i trebali su prije proglašenja aneksije također upitati za mišljenje o opravdanosti aneksije i predstavnike bosanskog i hercegovačkog naroda". Austro-Ugarskoj upravi je dalje prigovorio da "za trideset godina nije uspjela odstraniti turske odnose u okupiranim zemljama te da još uvijek nije na tom području uspostavila ustavnu regulaciju.[27] Masaryk je prvobitno namjeravao glasati protiv usvajanja aneksijskog dodatka, ali se na kraju suzdržao od glasanja respektirajući želju Južnoslavenskog kluba u parlamentu koji se tada obratio na ostale slavenske zastupnike sa molbom da Dodatak podrže. (Južni Slaveni u Austro-Ugarskoj su od aneksije BiH puno

[26] Arhivni materijal koji dokumentira Masarykovo sudjelovanje u "Veleizdajničkim procesima" vidi u Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Politische Arhiv XIX – Serbien, Liasse XII/3-6; dalje Arhiv TGM, Odjel 32, kutija P 256, dio 88; Odjel 33 – zastupnički govori, kutija 5, dijelovi 20-25. Usporedi također literaturu: Masarykove brožure k procesam (vidi bilješku 35); R.W. Seton – Watson, *Die südslawische Frage im Habsburger Reiche*, Berlin 1913; J. M. Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg*. Berlin 1928; J. Doležal. *Masarykovy boje s Aehrentalem*. In: Vůdce generací II, Praha 1932, s. 133-163; M. Paulová, *T. G. Masaryk a Jihoslované*. Československo-jihoslovanská revue [Praha] 7/1937, s. 261-270; A. Suppan, *Masaryk and the Trials for High Treason against South Slavs in 1909*. In: T. G. Masaryk (1850–1937). Volume 1. Thinker and Politician (ed. S. B. Winters), London 1990, s. 210-224.

[27] *Čas*, 18.12.1908, s. 2-3.

očekivali. Vjerovali su da će pripojenjem BiH doći do značajnog jačanja južnoslavenskog utjecaja u Monarhiji te da će se time otvoriti put ka eventualnom državnopravnom ujedinjenju Južnih Slavena u okrilju Austro-Ugarske.)

Osim načina na koji je aneksija bila izvedena, Masaryk nije odobravao ni njeno oficijelno obrazloženje. Naročito se protivio vladinom argumentu da na slavenskom jugu postoji razgranat iredentistički pokret. Sa ciljem prikupiti što više informacija o tzv. veleizdajničkim procesima te upoznati se sa aktualnim zbivanjima, Masaryk je u ljeto 1909. poduzeo novo (ovaj put duže) putovanje na slavenski jug Monarhije i tom prigodom učinio i nekoliko posjeta BiH. Putovanje je realizirano u drugoj polovini kolovoza i u prvoj polovini rujna 1909. Masaryk je posjetio Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik, Kotor, Cetinje, Mostar i Sarajevo.[28]

U glavnom gradu BiH, Sarajevu, Masaryk je boravio od 8. do 10. rujna 1909. Lokalne srpske dnevne novine "Srpska riječ" su u čast njegova dolaska objavile članak dobrodošlice pod naslovom *Dobro došao, učitelju mili*[29]. Masaryk se tom prigodom susreo s nizom domaćih političara, prikupljao je materijale i interesirao se u prvom redu za djelovanje lokalnih srpskih kulturno-prosvjetnih organizacija, naročito Kulturno-prosvjetnog društva "Prosvjeta"- budući da je nastojao utvrditi u kojoj mjeri su istinita tvrđenja vladinih krugova da srpska kulturno-prosvjetna društva šire velikosrpsku propagandu.[30]

Susrete sa lokalnim političarima mu je bio ugovorio njegov bivši student Vladimir Andrić. U Sarajevu je vladao veliki interes za posjet češkog političara, kako javnosti tako i policije.[31] Češke novine "Čas" su o tome izvještavale: "Na dan Masarykova odlaska, u četvrtak 10. rujna navečer, priređen je uglednom gostu ispraćaj na kojem su se okupili i Srbi i Hrvati i Muslimani; tako ih je prisustvo gosta ujedinilo."[32] Masaryk je u Sarajevu ponovio obećanje da će ustrajati u svom interesovanju za bosanske probleme. Istovremeno je uputio apel lokalnim političarima da se i sami aktivnije angažiraju u lokalnom političkom životu. V. Andrić se kasnije prisjećao kako je tada na jednoj od večera objašnjavao Masaryku kolonizacijske planove madžarskih seljaka koji su se željeli domoći zemlje bosanskih seljaka uz pomoć kapitala Ugarske agrarne banke. Masaryk ga je saslušao i na češkom rekao: "Dobro, dobro, uradit ću što je potrebno, ali i vi tu morate raditi." Andrić ga je upitao šta bi trebali raditi a Masaryk mu je odgovorio: "Morate stalno pisati za novine, pisati brošure.

[28] *Arhiv TGM*, Odjel 33, kutija 6, dio 23 – bilješke s putovanja po slavenskom jugu.
[29] *Srpska riječ*, 8.9.1909., s. 1. (Autor članka bio je Masarykov bivši student dr. V. Andrić. Od tog broja je u *Srpskoj riječi* tri dana izlazio feljton o Masaryku kao znanstveniku i pedagogu.)
[30] Materijal o srpskim organizacijama u BiH koji je sakupio Masaryk – vidi *Arhiv TGM*, Odjel 32, kutija P 256, dio 88.
[31] Vidi B. Jevtić. *Masarikov boravak u Sarajevu*. Pregled 4/1930, knj. 5, s. 233-234.
[32] *Čas*, 14.9.1909., s. 4.

Vaša javnost se mora probuditi. Napišite to što ste mi sada upravo tumačili." Andrić je tvrdio da su Masarykove riječi tada uzeli k srcu, ubrzo se o toj problematici pojavila serija članaka u "Srpskoj riječi", objavljena je brošura "Madžarska agrarna banka" i propagandni plakat o toj brošuri. U tome da tadašnji madžarski planovi na kraju nisu uspjeli, bilo je, po Andriću, i Masarykove zasluge.[33]

Nakon povratka s putovanja po slavenskom jugu, Masaryk je referirao svoja zapažanja i na skupu južnoslavenskih studenata u Pragu. Skup je bio sazvan početkom listopada 1909. da bi se diskutiralo o tijeku "zagrebačkog procesa". Masaryk je i tom prilikom jednoznačno dao do znanja da je pristalica južnoslavenske stvari, ali se na adresu Južnih Slavena istovremeno obratio relativno oštrim riječima: "Kakav je to način stalno se međusobno prepirati tko je Srbin a tko Hrvat? Sve dok među nama budu trajale ovakve svađe, trajat će i ovakvi procesi. Samo u sredini u kojoj postoji toliko izdajništva, gdje se ljudi noćima, godinama, desetljećima svađaju zbog boje zastave i zbog pjesama, samo tamo gdje vladaju u toj mjeri primitivni barbarski nazori na ulogu i zadaću naroda – samo tamo je i mogla nicati nadvlada Nijemaca, Madžara, Talijana [...] Govorite o slavenskoj uzajamnosti. Počnite od sebe. Ovdje u Pragu se spojite, Južni Slaveni, ovdje riješite južnoslavensko pitanje. Upoznajte se! Požurite završiti svoje studije i idite pomagati svome narodu. [...] Politička sloboda mora biti ideal svakoga naroda. Narod sa vlastitom sviješću o sebi ne smije trpjeti stranu nadvladu. Nije nimalo lako raditi i ustrajavati na tome. A za vas je prva zadaća na tom putu uspostavljanje jedinstva naroda srpsko-hrvatskog. Radite na njemu!"[34]

Masaryk je spoznaje stečene na putovanju po slavenskom jugu bogato iskoristio u svojoj narednoj političkoj misiji u kojoj se predano posvetio kritici vanjske politike Austro-Ugarske i njenog netaktičnog odnosa spram Južnih Slavena, kako onih u Monarhiji tako i u susjednim državama.[35] Pri tome, svakako, nije zaobilazio bosansko pitanje. Do početka Prvog svjetskog rata, Masaryk se bosanskoj problematici vraćao u više navrata, uglavnom u okviru rasprava Austrijskog parlamenta te u radu Delegacija. U jesen 1910. godine istupio je na zasjedanju Austrijske delegacije sa serijom govora posvećenih analizi prilika u BiH. U govorima održanim 12. i 16. studenog detaljno se pozabavio dvama problemima – kritici ustava koji je Vlada nametnula Bosni u veljači 1910, te pitanjem otkupljivanja bosanskih kmetova.

---

[33] Vidi V. Andrić, *T.G. Masarik u Sarajevu*, Pregled 4/1930, knj. 5, s. 201-203.
[34] *Čas*, 14.10.1909, s. 3.
[35] Masarykovi tadašnji parlamentni i delegacijski govori skupljeni su u sljedećim brošurama: T. G. Masaryk, *Vasič – Forgách – Aehrental. Einiges Material zur Charakteristik unserer Diplomatie*. Praha 1911.; Isti autor, *Rakouská zahraniční politika a diplomacie*. Praha 1911.

Novi bosanski ustav Masaryk je okarakterizirao riječima: "Što se tiče bosanskog ustava, njegovo sprovođenje u sadašnjoj formi naprosto nije moguće. To uopće i nije ustav, već apsolutizam. Sama Zemaljska skupština (bosanska) je jednoglasno zaključila i proglasila da ne može preuzeti nikakvu odgovornost za uspjeh vlastitog djelovanja ako je u svim stvarima i kompetencijama toliko ograničavana. [...] Ministarstvo u Beču i dalje može paralizirati područje djelatnosti Zemaljske skupštine." Dalje, Masaryk označava za neprihvatljivo konfesionalno i kurijalno izborno pravo po kojem su trebali biti birani zastupnici za Bosansku zemaljsku skupštinu. Po njemu takav izborni sistem još više produbljuje segmentiranost bosanskog društva. O tome je rekao: "Pogrešno je što se tim zakonom zabranjuje pripadnicima jedne vjere da biraju zastupnike iz redova druge vjere. Među konfesijama je tako postavljen kineski zid, budući da su konfesije tim postale de facto zasebnim političko-pravnim entitetima."[36] Masaryk je u svom govoru također naglasio da je, nakon aneksije, konačno došlo vrijeme da se i Bosanci mogu sami predstavljati u Delegacijama.

A propos problema bosanskih kmetova, još uvijek aktualnog zbog stalnog odugovlačenja sa njihovim oslobađanjem, Masaryk je predložio izglasavanje rezolucije kojom bi se apeliralo na vladu da poduzme hitne mjere za ubrzanje tog procesa. Prijedlog teksta rezolucije glasio je: "Delegacija se izjašnjava za obligatorno otkupljivanja kmetova i preporučuje da se velikoposjednicima najprije osigura naknada u vidu rente te da se u narednoj fazi postupno subvencionira i puni iznos oslobođenog kapitala."[37] No taj Masarykov prijedlog nije dobio potrebnu većinu.

Premda se u nekim Masarykovim paralamentnim i delegacijskim govorima održanim prije Prvog svjetskog rata susrećemo sa oštrom kritikom prilika u BiH i Austro-Ugarskoj općenito, nakon njihove detaljnije analize uviđamo da, praktično sve do izbijanja rata, Masaryk nijednom nije osudio niti osporio samu bit Habsburške Monarhije. Bio je uvjereni reformist i dugo je ustrajavao u nazoru da podunavsko carstvo može dosegnuti moderni smisao i opravdanje vlastitog postojanja kroz radikalne unutarnje promjene (tj. kroz proces federalizacije i cjelokupnog demokratskog preustroja društva). Gajio je također nadu da bi takva "reformirana Austro-Ugarska", koja je nakon aneksije BiH postala de facto najvećom južnoslavenskom državom, mogla biti, pored ostalog, i prirodnim kulturno-političkim okriljem za južnoslavenska ujedinjavanja, te da bi, kao takva, mogla privući interes i ostalih Južnih Slavena koji su živjeli izvan njenih granica. Ali ustrajavanje u netaktičnom i često izrazito arogantnom pristupu Monarhije južnoslavenskom pitanju, koje je, nakon 1908. godine, postalo općenito jednim od najakutnijih problema carstva, te osobna iskustva sa austro-ugarskom diplomacijom, armijskim krugovima

[36] *Čas*, 13.11.1910., s. 6-7.
[37] Vidi T. G. Masaryk, *Rakouská zahraniční politika*. Praha 1911, s. 48.

činovničkim aparatom i pravosuđem – postupno su ga oslobađali od te iluzije. Prelomnu točku u svom odnosu ka Habsburškoj Monarhiji Masaryk očito doseže u razdoblju Balkanskih ratova, kada shvata da vladajući krugovi Austro-Ugarske u stvarnosti ni ne drže do mirnog raspleta krize na jugu Balkana; da, čim dalje tim više, potpaduju pod utjecaj ratoborne politike susjedne carske Njemačke, te da, faktički, žude za vojnim odmjeravanjem snaga sa Srbijom. U tom nazoru Masaryka je, između ostalog, utvrdila i negativna reakcija tadašnjeg ministra inozemnih poslova Berchtolda ua njegovu ponudu s kraja 1912. godine da posreduje u pregovorima između Habsburške monarhije i Beograda sa ciljem smanjenja stalno rastuće napetosti među dvjema državama. (Masaryk je tada Berchtoldu proslijedio ponudu srpskog predsjednika vlade Pašića za uspostavljanje dijaloga, u kojoj je Pašić, između ostalog, izrazio spremnost doći na pregovore direktno u Beč.) Masaryk se kasnije prisjećao tog događaja: "Incident sa Berchtoldom samo je potvrdio moje pretpostavke da će do rata doći; do tog uvjerenja sam bio dospio proučavajući historiju i promatrajući razvoj političkih prilika u Europi: tako da me napad Beča na Srbiju nije ni iznenadio."[38]

Masarykov interes za južnoslavensku problematiku u periodu između 1908. i 1914. i njegova angažiranost po tom pitanju pokazali su se od ogromnog značaja za budući razvoj njegove političke misli. Upravo zahvaljujući tim aktivnostima podrobnije je pronikao u "veliku politiku" Austro-Ugarske, usredsredio se na međunarodno-političku situaciju u Europi. Svojom angažiranošću u južnoslavenskoj problematici i oštrom kritikom austro-ugarske inozemne politike, Masaryk se, već i prije Prvog svjetskog rata, bio pročuo ne samo u Habsburškoj Monarhiji, već i izvan njenih granica. Sve je to u prvim danima Svjetskog rata značajno utjecalo na Masarykovu odluku (još u prvom desetljeću 20. stoljeća za njega posve nezamislivu): okrenuti se svojom političkom aktivnošću protiv Habsburške Monarhije.

II I.

Tijekom Prvog svjetskog rata se Masarykovi korak ti sa Južnim Slavenima još više produbljuju. U tom periodu se uspostavlja ne samo izravna koordinacija političkih akcija između Masarykova i južnoslavenskog pokreta otpora u emigraciji, već se u posljednjim ratnim godinama, također, uspostavlja suradnja na polju protuaustrijskih aktivnosti i na domaćoj fronti.[39] Obje strane je

[38] Vidi T. G. Masaryk, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918.* Praha 1933 (19. izd.), s. 2.

[39] Osim Masarykove knjige *Světová revoluce*, vidi knjige Milade Paulove: *Jugoslovenski odbor.* Zagreb 1925; *Tajná diplomatická hra o Jihoslovany za světové války.* Praha 1923; *Jihoslovanský odboj a česká Maffie, díl I.* Praha 1928; *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918.* Praha 1968.

povezivao zajednički cilj – težnja za razbijanjem Habsburške Monarhije i konstituiranjem vlastitih samostalnih država. Ali među južnoslavenskim emigrantima iz Habsburške Monarhije, okupljenim oko Jugoslavenskog odbora, i Srpskom kraljevskom vladom u emigraciji, na čelu s Nikolom Pašićem, često je dolazilo do sporova (naročito po pitanju prava reprezentiranja Jugoslavena pred državama Antante, te po osjetljivom pitanju političkog uređenja buduće zajedničke južnoslavenske države). Masaryk – u koga su imale povjerenje obje strane - u više navrata je doprinjeo smirivanju uzajamnih prepirki. O tome je kasnije u svojoj knjizi *Svjetska revolucija* zabilježio: "Moja ranija istupanja u korist Južnih Slavena (vezana za Bosnu i Hercegovinu u periodu 1892. – 1893, "Zagrebački proces" i "Friedjungov proces," sukob sa Aehrentalom te proces u Beogradu) osiguravala su mi među njima poseban status".[40]

Masaryk je smatrao da bi Južni Slaveni, u tadašnjim ratnim prilikama, trebali stremiti ka ujedinjenju pod političkim vodstvom Srbije (iz praktičnih razloga – Srbija je već prije rata bila međunarodno priznata država, imala je svoju armiju kao i znatnu naklonost sila Antante). Ujedno ih je podsticao da se još za rata dogovore oko forme budućeg političko-administrativnog ujedinjenja, te da pokušaju doći do konsenzusa koji bi pomirio prisutne razlike između autonomističkih i centralističkih koncepcija buduće zajedničke države. Neposredno pred završetak Prvog svjetskog rata, Masaryk je o tom problemu napisao: "Dosad su Južni Slaveni bili rasparčani kao nijedan drugi narod. Bili su podijeljeni između pet država [...] a, unutar njih, razbacani u nekoliko desetaka oblasnih administrativnih jedinica. Narod također nije jednoobrazan ni u konfesionalnom pogledu, pojedini njegovi dijelovi su pravoslavne vjeroispovjesti (Srbi), katoličke (Hrvati i Slovenci), [...] te muslimanske [...], ali narodna samosvijest i žudnja za ujedinjenjem zbog toga nisu ništa manje. [...] Ujedinjenje i sloboda cijelog južnoslavenskog naroda sigurno je jedan od glavnih imperativa za buduću Europu. [...] Mislim da će Crna Gora, nakon rata, prestati biti samostalna država. Razni historijski individualiteti – Srbija, Hrvatska, Istra i Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora – mogli bi u početku ostati zasebnim administrativnim jedinicama i postupno se transformirati u monolitniju državnu zajednicu. Crna Gora bi ubrzo mogla biti priključena Srbiji, također i Bosna i Hercegovina; a Istra (slavenska) i Dalmacija Hrvatskoj."[41]

U poslijeratnoj Europi, Masaryk je ujedinjenim Južnim Slavenima pridavao značajnu ulogu, posebice u kontekstu procesa ukupne demokratizacije prilika na Balkanu. Zbog toga je, također, inicirao i podržavao usko političko, gospodarsko i vojno partnerstvo Čehoslovačke republike i Kraljevine Srba,

[40] Vidi T. G. Masaryk, *Světová revoluce*, s. 130-131.
[41] Vidi isti autor, *Nová Europa. Stanovisko slovanské.* Praha 1920 (2. izd.), s. 183.

Hrvata i Slovenaca u okviru tzv. *Male antante.* Ali ujedno je koristio i svaku prigodu da naglasi kako je unutarnje uređenje jugoslavenske države stvar samih južnih Slavena i kako im se nitko u to ne smije miješati, pa ni prijateljska Čehoslovačka.[42]

Partnerski odnosi između ČSR i Kraljevine SHS pokazivali su prvih poratnih godina dalje znake produbljavanja, osobito u oblasti kulture i politike. Tadašnje bliske odnose dviju država trebao je potvrditi i susret kralja Aleksandra i Masaryka 1922. godine, u predsjedničkom dvorcu u izletištu Lány (srednja Češka). Radilo se o neoficijelnom posjetu privatnog karaktera, tijekom kojeg su se dvojica državnika uglavnom prisjećali uzajamnih kontakata i suradnje u nemirnim ratnim godinama.

Masaryk je i nakon rata ostao za južne Slavene značajnim autoritetom. U Kraljevini SHS je u više navrata ilc istaknuto da velike zasluge za nastanak jedinstvene južnoslovenske države pripadaju i njegovoj osobi.[43] (Masaryk je, istinu govoreći, nastanku jugoslovenske države doprinijeo više idejnom potporom nego političkim angažmanom. U prvom redu time što je još i prije, a zatim i tijekom, rata svojim razmišljanjima, istupima i utjecajem podsticao ideju južnoslavenskog jedinstva.)

No, u godinama koje su uslijedileun utarnji razvoj prilika u Jugoslaviji donio je čehoslovačkom predsjedniku veliko razočaranje. Do osjetnog zahlađenja bilateralnih odnosa došlo je naročito nakon 1929. godine, kada je u Jugoslaviji privremeno ukinut parlamentarni sistem i uspostavljena diktatura kralja Aleksandra.

Vladajući krugovi u metropoli na ušću Save u Dunav jako su željeli da Masaryk posjeti Jugoslaviju te da, u svojstvu predsjednika zemlje sa uglednim demokratskim uređenjem, svojom nazočnošću "blagoslovi" novi režim. Ali pozivi su ostali neuslišeni. Masaryk između dva svjetska rata nije nijednom posjetio Jugoslaviju. Kao što se vidi iz ondašnjih izvještaja koje je Čehoslovačka ambasada u Beogradu slala Ministarstvu inozemnih poslova u Prag, Masarykov stav je pogodio kralja Aleksandra – čak u toj mjeri da se kralj našao i osobno uvrijeđen. U izvještaju od 13. ožujka 1930. npr. stoji: "Kralj se navodno ljuti na predsjednika Masaryka, budući da on zna da predsjednik Masaryk nije pristalica sadašnjeg režima u Jugoslaviji [...] i jer se i ovdje osjeća da su Čehoslovaci u svom tisku prestali hvaliti jugoslavensku diktaturu. [...] Kralj je također nezadovoljan zbog toga što predsjednik Masaryk još nije uzvratio njegov posjet iz 1922. Prigovara se da je predsjednik mogao doći u posjet barem jednom nakon prevrata, kad je već i ranije, u vrijeme sužanjstva, dolazio u

[42] Vidi isti autor. *Světová revoluce,* s. 445-446 i 513-514.

[43] Uporedi npr. priloge u zborniku, koji je u međuratnom razdoblju izdala Čehoslovačko-jugoslavenska liga *T. G. Masarik. Zbornik* (uredio D. Prohaska). Beograd–Prag 1927.

južnoslavenske krajeve i kad je nakon prevrata već išao u inozemne posjete, makar i privatnog karaktera, na primjer i do susjedne Grčke."[44]

Na drugoj strani, u samoj jugoslavenskoj javnosti (misli se na široke narodne slojeve) Masaryk sve do svoje smrti ostaje cijenjen i štovan. To se može vrlo dobro argumentirati upravo na primjeru BiH.

Interes bosanske javnosti za Masaryka, njegovo djelo i općenito za Čehoslovačku Republiku održavan je i podstican u prvom redu zahvaljujući djelovanju lokalnih organizacija Jugoslavenskog sokola, ogranka Jugoslavensko-Čehoslovačke lige (konkretno u Sarajevu, podružnica Lige je osnovana 1929. godine). Svoj udio u tome svakako su imale i mnoge lokalne kulturne i prosvjetne institucije, kao npr. sarajevsko Narodno pozorište, Sarajevska filharmonija, Oblasna glazbena škola itd.[45] Ožujska obilježavanja Masarykova rođendana bila su za bosansku javnost česta prilika da se podsjeti na značaj njegove osobe i djela, isto tako i jesenje manifestacije u povodu godišnjica nastanka samostalne čehoslovačke i jugoslavenske države. U Sarajevu, a i u drugim mjestima BiH, tim bi povodom bila organizirana raznovrsna svečana okupljanja, predavanja i akademije u Masarykovu čast i u znak podrške čehoslovačko-jugoslavenskom partnerstvu.[46]

Za popularizaciju Masarykova djela u BiH bio je, u ništa manjoj mjeri, zaslužan i niz onovremenih novina i časopisa. Među njima se, po tom pitanju, naročito isticao sarajevski "Pregled", časopis za kulturna i politička pitanja, čiji je urednik u razdoblju 1927–1941. bio Jovan Kršić – veliki Masarykov štovatelj i propagator[47] koji je 1935. također preveo i njegovu *Svetsku revoluciju*.[48]

---

[44] *Arhiv TGM* – Benešov arhiv, Jugoslavija 1929–1931, dio 4, politički izvještaj br. 20 od 13.3.1930.

[45] O kontaktima između BiH i ČSR u međuratnom razdoblju vidi Lj. Bašović, *Čehoslovačka u bosanskohercegovačkoj štampi i arhivskoj građi, s posebnim osvrtom na djelatnost dr. Jovana Kršića.* Pregled 1973, s. 1405-1419; O. Berkopec, *Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt a národopis v Jugoslávii. Bibliografie od roku 1800 do 1935. Knihy a časopis.* Praha 1940; J. Kršić, *Kulturní práce Čechů a Slováků a Srbové.* In: *Co daly naše země Evropě a lidstvu, díl II.* Praha 1940, s. 76-80.

[46] Redovite izvještaje o tim akcijama podnosio je Pragu tadašnji Čehoslovački konzulat u Sarajevu, vidi Arhiv Kancelarije Predsjednika Republike [dalje AKPR] u Pragu, Odjel Jugoslavija, kutija D 11311/38, dio "Konzulat Čehoslovačke Republike u Sarajevu".

[47] Dr. Jovan Kršić (1898–1914), literarni kritičar, kulturni historičar i publicista. Od 1920. do 1924. studirao je u Pragu. Nakon povratka u domovinu posvećuje se književnoj historiji. Napisao je nekoliko monografija, u prvom redu o bosanskim piscima. Intenzivno je prevodio, također sa češkog. U razdoblju od 1927. do 1941. radio je u uredništvu sarajevskog časopisa "Pregled", redovno izvještavajući o političkim i kulturnim događanjima u ČSR. Pripadao je lijevo orijentiranim intelektualnim krugovima. Bio je jedna od prvih žrtava nacističkog terora nakon okupacije Jugoslavije 1941. godini.

[48] *Svetska revolucija. Ratne uspomene i razmatranja 1914–1918. Napisao T. G. Masaryk. (Delo sa češkog jezika preveo Jovan Kršić).* Beograd, Kosmos 1935. (Objavljeno u biblioteci: "Svedočanstva o velikim ljudima i događajima", knj. 6.). Osim uspomena na borbu vođenu

Najizuzetnijim događajem u tom smislu svakako je bilo obilježavanje osamdesetog rođendana čehoslovačkog predsjednika, u proljeće 1930. godine. Jubilej je iskorišten da se naročito istaknu Masarykove zasluge za formiranje i idejno sazrijevanje južnoslavenske inteligencije te da se glorificira njegov doprinos nastanku jugoslavenske države. Ožujski broj "Pregleda" bio je tom prigodom u cjelosti posvećen njegovu djelu.[49] Isti časopis je, ujedno, objavio i Kršićev izbor najznačajnijih Masarykovih radova.

Vrlo značajan udio u širenju Masarykovih ideja u BiH imala je tamošnja češka manjinska zajednica. Godine 1920. je u Sarajevu bila obnovljena aktivnost kulturno-prosvjetnog društva "Češka besjeda" (preimenovanog 1928. u "Čehoslovačku zajednicu u Sarajevu"). Zajednica, u koju je bilo uključeno nekoliko stotina članova, imala je relativno bogatu knjižnicu, organizirala je predavanja, amaterske kazališne i lutkarske predstave, izlete i sl. Njenom zadaćom bilo je također starati se za "Čehoslovačku dopunsku školu" u Sarajevu, osnovanu 1924. godine. "Čehoslovačku dopunsku školi je :, u deset godina njena postojanja, pohađalo 750 djece, većinom potomaka lokalnih Čeha, ali također i izvjestan broj bosanskih đaka koji su u njoj učili jezik pripremajući se za studije na sveučilištima u ČSR. Česi su, osim u Sarajevu, bili organizirani i u drugim mjestima điljem BiH, praktički svuda tamo gdje su bili prisutni u znatnijoj koncentraciji. Češka društva su djelovala npr. u Banjoj Luci, Bosanskom Brodu, Derventi, Mačin B rdu, Mostaru, Novoj Topoli, Novom Selu, Usori i u Prijedoru. Bosanskohercegovački Česi su svih tih godina svečano obilježavali Masarykove rođendane i za tu prigodu redovito slali zajedničku čestitku na Praški grad.

Razmjerima i programom najznamenitija manifestacija te vrste održana je, kao što smo već spomenuli, 1930. godine u povodu obilježavanja osamdesetog Masarykova rođendana.[50] Zasluge za uspjeh i odjek proslava Masarykova jubileja pripadale su ne samo "Čehoslovačkoj zajednici" i konzulu ČSR u

protiv Habsburške Monarhije za vrijeme Prvog svjetskog rata, među kojima se može naći, između ostalog, i puno izravnih svjedočanstava o tadašnjoj Masarykovoj suradnji s južnim Slavenima, knjiga također sadrži Masarykovu viziju poratne demokratizacije Europe te njegovi pogledi o potrebi tijesne političke suradnje među malim državama srednje i jugoistočne Europe.

[49] Vidi "Pregled" 4/1930, knj. 5, s. 129-254. (Broj sadržava, između ostalog i sljedeće opširnije priloge: V. Dvornikoviđ, *Masaryk kao sociolog*, s. 170-174; M. Prelog, *Evolucijom k revoluciji*, s. 178-180; N. Škerović, *Tomaš G. Masaryk – njegova osnovna politička načela*, s. 180-189; P. Slijepčević, *Masaryk i jugoslavenska omladina u emigraciji*, s. 191-195; Đ. Ostojić, *Masarik prema jugoslovenskoj omladini*, s. 196-199.)

[50] Razmjeri i spontanost proslava Masarykova osamdesetog rođendana u BiH bili su u kontrastu sa relativno mlakim proslavama u Beogradu (bez sudjelovanja kralja), gdje je u najvišim krugovima prevladavalo mišljenje da novi režim nije dovoljno podržan od strane ČSR. Relativno mlake bile su također proslave u Zagrebu, gdje je, naprotiv, prevladavao nazor da ČSR previše podržava Beograd. U Sarajevu, čiji je tadašnji politički značaj bio relativno ograničen (središte Drinske banovine), vladala je znatno veća tolerancija u pogledu na to pitanje.

Sarajevu, dr. Bedřichu Nechutnom, već i mnogim lokalnim organizacijama te brojnim Masarykovim štovateljima. Kao prva u nizu akcija, bila je 6. ožujka 1930. u prostorijama "Čehoslovačke zajednice" u Sarajevu upriličena svečana večera. Sedmog ožujka održano je izvanredno zasjedanje Gradske skupštine Sarajeva kojoj su bili nazočni najugledniji predstavnici političkog i kulturnog života grada i cijelog šireg regiona. Svečanom zasjedanju su, između ostalih, bili nazočni i tadašnji ban Drinske banovine Veselin M. Popović, zamjenik bana dr. Avdo Hasanbegović, svi inozemni konzuli akreditirani u Sarajevu, nadbiskup Vrhbosanski dr. Ivan Šarić, pravoslavni metropolit Petar Zimonjić, oba sarajevska nadrabina (sefardske i aškenaske zajednice), dr. Levi i dr. Urbach, zamjenik Reis-ul-uleme, bivši ministri – dr. Vladimir Andrić i dr. Mehmed Spaho, te drugi ugledni zvaničnici. Sjednici je predsjedavao gradonačelnik Asimbeg Mutevelić. Gradsko vijeće je na toj sjednici usvojilo prijedlog da se predsjediku Masaryku pošalje brzojavna čestitka te da se, u čast njegova životnog jubileja, jedan od mostova preko Miljacke, kao i ulica Čobanija u centru grada, nazovu njegovim imenom.[51] Istog poslijepodneva upriličen je u zgradi Čehoslovačkog konzulata u Sarajevu još jedan veliki prijem na koji je bilo pozvano oko 250 istaknutih predstavnika bosanskog političkog, kulturnog i gospodarskog života.[52]

U nedelju 9. ožujka, u zajedničkoj organizaciji podružnice Jugoslavenskog sokola, Jugoslavensko-Čehoslovačke lige i Čehoslovačke zajednice, održana je svečana akademija u zgradi Narodnog pozorišta u Sarajevu. Iz izvještaja koji je o tom događaju konzul Nechutný uputio Uredu predsjednika Republike u Pragu, saznajemo da je "dvorana kazališta bila ispunjena do posljednjeg mjesta izabranim sarajevskim društvom". Manifestaciju je otvorio predsjednik lokalne podružnice Jugoslavensko-Čehoslovačke lige, bivši ministar i Masarykov student dr. Andrić, nakon kojeg su riječ dobili konzul Nechutný i načelnik sarajevske sokolske župe dr. Vidović. Konzul završava izvještaj o Vidovićevom govoru riječima: "Predavanje [...] je među nazočnima izazvalo buru oduševljenja i odobravanja, naročito pred kraj, kad je govornik označio gospodina predsjednika Masaryka za najznamenitijeg slavenskog velikana i prijatelja Jugoslavena".[53] Konzul u svom izvještaju nije propustio "između redova" dodati da su na sličan govornikov apel za odavanje počasti kralju Aleksandru nazočni reagirali samo apaluzom. Na osnovu tog detalja dalo bi se pretpostaviti tko je te večeri uživao veći ugled i popularnost među učesnicima sarajevskog skupa.

[51] AKPR, Odjel Jugoslavija, kutija D 11311/38, Izvještaj br. 1480/30 od 8.3.1930. (Most i ulica u blizini Narodnog pozorišta nosili su Masarykovo ime sve do nedavne agresije na BiH.)
[52] Ibidem.
[53] Ibidem, Izvještaj br. 1547/30 od 11.3.1930.

Narodni univerzitet u Sarajevu otvorio je 9. ožujka 1930. ciklus predavanja o T. G. Masaryku. Kao prvi predavač istupio je dr. Andrić i kroz analizu dvaju njegovih djela, *Samoubojstvo i Socijalno pitanje,* nastojao objasniti Masarykov idejni obzor.[54]

Dvanaestog ožujka uvečer, održana je i prigodna svečanost u prostorijama zajednice sarajevskih sefarda "La Benevolencia" na kojoj je dr. Kajon, za naznočnosti predsjednikâ obiju židovskih zajednica u Sarajevu, održao predavanje o Masarykovim zaslugama za židovsku stvar. Kajon je osobito istaknuo Masarykovu angažiranost u vrijeme tzv. *hilsneriade*[55], podsjetio je nazočne na njegovu podršku cionističkom pokretu te na činjenicu "da je gospodin predsjednik bio prvi visoki europski političar koji je posjetio Palestinu da bi se osobno uvjerio kako napreduje proces obnavljanja židovske države".[56]

U prigodi Masarykova osamdesetog rođendana, također su (na inicijativu sokolskih organizacija i već spomenutih kulturno-prosvjetnih društava) upriličene slične manifestacije i u nizu drugih gradova u BiH, Dalmaciji i Crnoj Gori [tj. u područjima koje je pokrivala diplomatska misija tadašnjeg Čehoslovačkog konzulata u Sarajevu – napomena L. H.] – a to, poimenice,

---

[54] *Samoubojstvo kao masovna pojava modernog doba* bio je Masarykov habilitacijski rad, predložen 1878. godine Bečkom sveučilištu (kao knjiga, prvi put je objavljen 1881. na njemačkom pod nazivom *Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung die modernen Zivilisation).* Masaryk u tom djelu ukazuje na veze između porasta broja samoubojstava i moralne i intelektualne krize modernog čovjeka prouzrokovane lošim obrazovnim sistemom i raspadom jedinstvenog (vjerskog) svjetonazora. *Samoubojstvo* je svojevremeno bilo smatrano za uzor moderne sociološke monografije u kojoj su obilno korištene također statističke metode. Rad *Socijalno pitanje. Sociološki i filozofski temelji marksizma* napisao je Masaryk 1898. U njemu kritizira historijski materijalizam kao ishodište marksističke koncepcije historije i odbacuje ekonomski temelj kao polazište za uspostavu novog društvenog poretka. Pojednostavljujući neke od temeljnih marksističkih teza, pokušava dokazati dogmatičnost i nedovoljnost čitave koncepcije. Sam Masaryk se zalagao za tzv. *humani socijalizam*, čije uspostavljanje ne bi ovisilo od grubih ekonomskih faktora i revolucije, već bi proizilazilo iz moralnog (vjerskog) imperativa prirodne ravnopravnosti svih ljudi. Masaryk je odbijao princip revolucije, propagirao je, naprotiv, evolucijski put razvoja ljudskog društva. Društvo se treba, prema njegovom mišljenju, koncentrirati na rješavanje socijalnih problema, uključujući tadašnje goruće radničko pitanje. Zato je, također, podržavao organiziranje radnika, njihovo naobrazbu, općenito kulturno uzdizanje i njihov ravnopravan društveni položaj.

[55] Pojmom *hilsneriáda* označavana je antisemitska kampanja koja je izbila u Češkoj u periodu 1899–1900. u svezi sa sudskim procesom protiv Židova Leopolda Hilsnera, optuženog zbog navodnog ritualnog ubojstva mlade kršćanske djevojke. Novine su tada isprovocirale val antižidovske histerije koja je inficirala veliki dio češkog društva te izvršila utjecaj na pravosudne organe. Hilsner je, bez direktnih dokaza, bio osuđen na smrt. Njegov advokat je, zajedno s T. G. Masarykom, pokušavao demitologizirati praznovjerja o židovskim ritualnim ubojstvima i zahtijevao je reviziju procesa. Dijelom i njegovom zaslugom, car Franjo Josip I promijenio je 1901. godine Hilsnerovu smrtnu kaznu na doživotnu robiju. (Puno pomilovanje dobio je Leopold Hilsner tek od cara Karla I godine 1918.)

[56] AKPR. Izvještaj br. 1617/30 z 13.

u Dubrovniku, Trebinju, Herceg-Novom, Tivatu, Budvi, Baru, Cetinju, Podgorici, Nikšiću i Kolašinu.[57]

Svi više navedeni podaci ukazuju da je Masaryk i u međuratnom periodu bio vrlo cijenjena i popularna osoba u BiH. Na vijest o njegovoj smrti u rujnu 1937. reagirale su gotovo sve lokalne novine i časopisi. Centralna komemoracijska svečanost u povodu smrti T. G. Masaryka održana je 19. rujna 1937. u Narodnom pozorištu u Sarajevu. Organizirale su je Sarajevska općina i Jugoslavensko-Čehoslovačka liga. Liga je tom prigodom izdala komemorativni proglas kojim je bilo "izraženo najdublje poštovanje pokojniku i naglašen njegov trajni interes za ovdašnje krajeve, osobito u vrijeme austro-ugarskog ugnjetavanja".[58]

Između dva svjetska rata, Čehoslovačka Republika je među stanovništvom Bosne i Hercegovine u znatnoj mjeri bila percipirana upravo kroz Masarykovu osobu. Kada se, neposredno nakon potpisivanja "Minhenskog sporazuma", ČSR našla u opasnosti pred agresijom od strane nacističke Njemačke, bilo je moguće zabilježiti diljem BiH (ali isto tako i u nizu drugih jugoslavenskih gradova) brojna ispoljavanja solidarnosti i spremnosti za pomoć. U "Pregledu" je npr. u periodu 1937–1938 objavljeno više članaka Jovana Kršića koji su upozoravali na akutnu ugroženost ČSR.[59] Zatim je, u ljeto 1938, Čehoslovačkoj bio posvećen cijeli broj "Pregleda" – naslovljen *Našoj Čehoslovačkoj*.[60] Ispoljavanja solidarnosti sa ČSR dosežu vrhunac u rujnu 1938. godine – kada Čehoslovački konzulat u Sarajevu javlja nadležnim organima u Pragu: "Posljednjih dana u konzulat stižu, od svih slojeva stanovništva, usmeni i pismeni izrazi simpatija i podrške. Brojni pojedinci i zastupnici raznih grupa dolaze se prijaviti kao dobrovoljci za obranu Čehoslovačke, [...] izražavajući odlučnost i spremnost svojim životima braniti granice Čehoslovačke, kao granice Jugoslavije."[61] Tim činjenicama nije potrebno nikakvo dodatno tumačenje.

[57] Ibidem, Izvještaj br. 1878/30 od 8.4.1930.
[58] Vidi (A.) [= J. Kršić], *Pomen T.G. Masaryku.* In. "Pregled" 11/1937, knj. 13, s. 685.
[59] Vidi J. Kršić, *Problem srednje Europe ili Nemačka protiv Čehoslovačke,* s. 689-692; Isti autor. *Posle Minhena.* Pregled 12/1938, knj. 14, s. 617-620.
[60] Ibidem, s. 377-552, *Našoj Čehoslovačkoj.* (Broj, između ostalog, donosi slijedeće priloge: V. Čubrilović, *Masarikova i Kramaržova koncepcija češkog pitanja,* s. 393-398; E. Sladović. *Masarykov humanizam.* s. 398-411.)
[61] AKPR, Odjel Jugoslavija, kutija D 11311/38, Izvještaj br. 162/38 od 22.9.1938.

*

Posljednjih godina svjedoci smo uspostavljanja relativno intenzivnih političkih, gospodarskih i kulturnih kontakata između Češke Republike i samostalne Bosne i Hercegovine. Namjera autora ove studije bila je podsjetiti na činjenicu da bilateralni bosansko-češki kontakti imaju relativno dugu tradiciju, tj. da se prijateljski odnosi među Česima i narodima Bosne i Hercegovine počinju artikulirati i ispoljavati još krajem 19. stoljeća. T. G. Masaryku u povijesti dosadašnjih bosansko-čeških odnosa nesumnjivo pripada počasno mjesto.

Sa češkog jezika preveo Adin Ljuca

Summary

T. G. MASARYK AND BOSNIA–HERCEGOVINA.
(A contribution to the history of Bosnian–Czech relations)

The aim of this study is to record the most important contacts between T. (M asaryk and Bosnia–Hercegovina and to incorporate them into broarder context of Masaryk´s connections with South Slav nations. On the basis of well-preserved archival sources and contemporary journalism, the article analyzes three periods during which Masaryk´s contacts with Bosnia-Hercegovina were particularly intensive: 1) The period 1892–1893, when, as a member of parliement for Young Czech party, Masaryk focused on Bosnian problems for the first time in several of his speeches in parliement, 2) the period 1908–1914, when Masaryk criticized the way in which Bosnia–Hercegovina was annexed and called on the Austro–Hungarian goverment to resolve the country´s social problems, especially the problems of farmers, 3) the interwar period, when journalism and cultural institutions in Bosnia–Hercegovina publicized Masaryk and his works as a symbol of friendly relations between Czechoslovakia and the Yugoslavian state. Masaryk was highly esteemed by the people of Bosnia–Hercegovina (without regard to nationality or religion) for the concrete assistance he provided them.